

BREVIA

Talvitamine või talvitumine?

Kadri Tüür^{1,2} & Kanni Labi¹

¹ Eesti Kirjandusmuuseum, Vanemuise 42, Tartu

² Tartu Ülikool, Filoloogia ja semiootika instituut, Lossi 3, Tartu

Kas meile ületalve jäävate lindude tegevust oleks õigem nimetada talvitamiseks või talvitumiseks? Olav Renno annab „Tiirutajas“ ilmunud artiklis ülevaate nende sõnade teadusliku ja populaarse kasutamise ajaloost ning soovib edaspidi teha vahet talve veetmise laadide – aktiivse tegutsemise ja passiivse ellujäämise vahel (Renno 2010). Esimest tuleks nimetada talvitamiseks ja teist talvitumiseks. Pakume alljärgnevalt grammatilise vaate asjale.

Keeled jaotatakse üldiselt flekteerivateks (sõnatüvede grammatilisi tähendusi täpsustatakse eessõnade abil, nt inglise keel) ja aglutineerivateks (grammatilist sisu kannavad tüvele vahetult juurde „kleebitavad“ liited, nt ungari keel). Soome-ugri keeled kuuluvad viimasesse tüüpi. Siiski märgib „Eesti keele grammatika“, et eesti keeles esineb puhta aglutinatsiooni kõrval rohkesti ka fusiooni – s.t sõnamoodustust, mille puhul erinevad tunnused võivad omavahel või põhisõna tüvega kokku sulada (Erelt *et al.* 1995).

Tegusõna *talvitama* võiks morfoloogiliselt analüüsida järgmisteks tükkideks: *talvi-ta-ma*. Nimisõna *talv* *i*-lisele tüvele (vrd soome *k talvi*) on liidetud eesti keele kõige tavalisem verbiliide *-ta-* ning sellele järgneb tegevusnime *ma*-lõpp. Eesti keele morfoloogiareeglite kohaselt võib *ta*-verbiliitele liituda omakorda *u*-liide ja sellisel juhul asendub sufiksi vokaal *u*-ga, ehk valemiga: *ta + u > tu*. See ongi fusiooni-nähtuse eeskujulik näide. Selliseid omavahel kokku sulanud tuletusliiteid tuvastada ei ole eriteadmisteta kuigi lihtne. Niisiis on tegelikult vormi *talvituma* sees alles ka vorm *talvitama*, ehkki peidetud kujul.

ta-liide võib kanda mitmeid eri tähendusi. Esmalt sõltub tähendus sellest, kas ta liitub tegusõnale või mõnda muud liiki sõnale. Tegusõnale liitumisel on tulemuseks sihiline (transitiivne) verb, mis väljendab

millelegi/kellelegi suunatud aktiivset tegevust: *ärkama* > *äratama* (kedagi), *põlema* > *põletama* (midagi). Niisuguseid võib pidada ka kõige tavalisemateks *ta*-liitega tuletisteks. Meil aga on kõne all nimisõnale liitumise juht: nimi-, omadus- ja määrsõnade puhul on „Eesti keele grammatika” põhjal võimalikud kuus erinevat tähendust (Erelt *et al.* 1995): seisundi muutmine (*puhastama*), vahendiga seotud tegevus (*aerutama*), mingis seisundis olemine (*suvitama*), häälitsemine (*tuututama*), toiduks või joogiks tarvitamine (*kohvitama*) ja millegagi võrreldav tegevus (*vibutama*). Meid huvitav sõna kuulub kolmandasse rühma. Mingis seisundis olemist tähistavad sõnad on tuletatud nimisõnadest: *küürutama*, *põlvitama*; määrsõnadest: *turritama*, *upitama*; või omadussõnadest: *punetama*, *veiderdama*, *perutama*. Näeme, et ükski neist verbidest ei ole sihiline, küll aga on nende seas nii aktiivset kui passiivset tegevust tähistavaid.

Astudes edasi *talvitumise* juurde, tuleb meil tegemist *u*-liitega, mille kohta „Eesti keele grammatika” ütleb: „*u*- on tänapäevakeeles produktiivne verbiliide, mille laiem tarvituseletulek seostub keeleuendusliikumisega ja soome keele mõjuga” (Erelt *et al.* 1995). *u*-liite grammatiliseks tähenduseks on esmajoones enesekohasus (refleksiivsus) ja passiivsus, sihilistest verbidest tuletatuna märgivad *u*-tuletised mittesihilist (intransitiivset) tegevust: *hoidma* > *hoiduma*, *leidma* > *leiduma*. Ka nimi- ja omadussõnadest tuletatud *u*-verbid annavad edasi passiivset tegevust (nt *kõhnuma*, *puituma*), kuid on ka tuletisi, mille tähendus on aktiivne (nt *sekkuma*, *hõikuma*). Edasi leiame märkuse konkreetset meid huvitava sõna kohta: „Harilikult ei moodustata *u*-deverbaale intransitiivsetest verbidest; ses suhtes erandlikud alused *kolletama*, *talvitama*, *imestama*, *minestama* jts on juba ise passiivse tähendusega” (Erelt *et al.* 1995). Peatüki autor Reet Kasik tahab sellega öelda, et neist sõnadest pole *u*-tuletised sisuliselt vajalikud ja seega pole nad ka grammatiliselt korrektsed; teisel (Kasik 1996) väljendab ta oma vastuseisu neile veel selgesõnalisemalt. Ometi on paljud neist elavas keeles vägagi levinud ning kasutajad tajuvad *a*-lise vormi puhul just aktiivsemat ja *u*-lise vormi puhul passiivsemat sisu. ÕS (Erelt 2006) sisaldab peale *talvituma* näiteks *kolletuma*, *imestuma*, *kurvastuma*, *rõõmustuma*, *vihastuma*, mille (*s*)*ta*-liitelised alussõnad on kasutusel ka transitiivsetena (see *vihastas mind*, *ma vihastasin/vihastusin*). Täiesti samatähenduslikena toob ÕS (Erelt 2006) näiteks *kahvatama* ja *kahvatuma*.

Niisiis võime grammatikaraamatule toetudes öelda, et *talvituma* on keeleuenduse mõjuline uudistuletus sõnast *talvitama*. Kui aga ajas

kaugemale tagasi vaadata, leiame veel ühe huvitava vormi. Nimelt kasutab eesti ornitoloogia üks rajajaid, Mihkel Härms oma käsiraamatus „Eesti linnustik“ (Härms 1927) lindude talvekorterisse jäämise kohta sõna *talvitsemine*: „Ühed jäävad Ida-Taanimaa merele ning Kattogatile talvitsema, kuna teised /.../“ (Härms 1927). See variant esineb juba Wiedemanni sõnaraamatus (1893), kus tähenduses 'überwintern' on esitatud veel sõna *talvestama*. *tse*-liite kohta ütleb „Eesti keele grammatika“, et see on eesti keeles keskmise sagedusega esinev liide, mis enamasti liitub nimisõnadele. Välja tuuakse tema kolm tähendust: kestev tegevus (*plaanitsema*), millegi moodi olemine (*sigatsema*) ja alussõnaga seostuvas seisundis olemine (*pesitsema*) (Erelt *et al.* 1995). Samuti on oluline, et „Kõik *tse*-liitelised verbid seostuvad aktiivse elusa tegevussubjektiga“ (Erelt *et al.* 1995). See on oluline erinevus *ta-* ja *u*-liidetega võrreldes, mille puhul tuletised võivad olla tähendussisult nii passiivsed kui aktiivsed.

Kõik neli mainitud tuletist on siiski ilmselt kirja- ja teaduskeele sünnitised, murdekeelest neid registreeritud ei ole (mis ei anna meile küll sajaprotsendilist kindlust, et mingit sellesarnast sõna juba vanemas rahvakeeles ei kasutatud). Meie õigekeelsussõnaraamatutes on sõnapesa ajalugu järgmine:

- *talvitama, talvitsema* (ÖS 1918)
- *talvitama, talvitsema* (= *talvituma*), *talvituma* (ületalve elama) (Muuk 1933)
- *talvitama* (talve veetma), *talvituma* (ületalve elama) (VÕS 1953, Nurm *et al.* 1960, Kull & Raiet 1976)
- *talvitama* (talve veetma, *talvituma*), *talvituma* (ületalve elama) (Erelt 1999, 2006).

Kirjakeeles püütakse pigem vältida samas tähenduses paralleelselt kasutatavaid eri vorme, aga elavas keeles kipuvad need ikkagi tekkima. Kui *talvituma* võeti omal ajal kasutusele just selleks, et *ta* eristuks loodusteadusliku terminina, siis nüüd on kirjakeeles *talvitama* lubatud jällegi mõlemas tähenduses – niisiis on elav keel taas terminoloogidele ninanipsu mänginud ja selge vahe kahe sõna vahelt kadunud. Nagu nägime, ei vastandu *ta-* ja *u*-liite tähendused tegevuse aktiivsuse ja passiivsuse koha pealt üksteisele kuigi selgelt, niisiis võib vastav tähenduserinevus eri kõnelejate jaoks olla erisuguse kaaluga. Siit tulenevad ilmselt ka erimeelsused loodusteadlaste hulgas, kes vajavad oma uurimuste jaoks üheselt mõistetavaid sõnu. Ometi ei ole põhjust teadus- ja tavakeelt

kunstlikult üksteisest eraldama hakata, kui sisuline pool selle all ei kannata – kui paljudes teistes keeltes on talve aktiivse ja passiivse veetmise jaoks eri sõnad? Erialatermini juurdumine sõltub aga kõige rohkem vastava eriala spetsialistidest, nii et ÕSi ei peaks siinkohal võtma kui „sundkehtivat normi“, mille põikpäised filoloogid on kirjastuste, toimetajate ja autorite ette pannud. ÕS fikseerib siiski peamiselt üldkeele norme; pealegi ei saa ülaltoodud sõnaseletustest välja lugeda, et *u*-vorm oli ornitoloogilise terminina ainuõige – vastav arusaam tekkis ilmselt siiski ornitoloogide endi seas. Vastupidi, seletused on Renno pakutud tähenduseristusega hästi kooskõlas: *talvitama* '(aktiivselt) talve veetma', *talvituma* '(passiivselt) ületalve elama'.

Lõpetuseks soovitame neil, kes *talvitamise–talvitumise* dilemmast mööda tahavad hiilida, kaaluda mõne varasema eesti keeles kasutusel olnud vormi taaselustamist. Kõik need on grammatiliselt aktsepteeritavad ning nende kasutamine on maitseotsustuse küsimus. Terminoloogilise segaduse faasis pole aga ülearune, kui autor lugejale esmalt selgitab, mis tähenduses ta oma töös mingit sõna kasutab.

Kirjandus: — **Erelt, M., Erelt, T., Saari, H. & Viks, Ü.** (toim.) 1995. Eesti keele grammatika I. Morfologia. Sõnamoodustus. Tallinn, Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. — **Erelt, T.** (toim) 1999. Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus. — **Erelt, T.** (toim) 2006. Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus. — **Härms, M.** 1927. Eesti linnustik. Kodumaa lindude määramise tabelid. Süstemaatiline ülevaade ja elu-olu kirjeldus. Tartu, K./Ü. Loodus. — **Kasik, R.** 1996. Eesti keele sõnatuletus. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus. — **Kull, R. & Raiet, E.** (toim). 1976. Õigekeelsussõnaraamat. Tallinn, Valgus. — **Muuk, E.** 1933. Väike õigekeelsussõnaraamat. Tartu, Eesti Kirjanduse Selts. — **Nurm, E., Raiet, E. & Kindlam, M.** (toim.) 1960. Õigekeelsuse sõnaraamat. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus. — **Renno, O.** 2010. Kes talvitab, kes talvitub? Tiirutaja 9: 3. — **Wiedemann, F. J.** 1893. Eesti-saksa sõnaraamat = Estnisch-Deutsches Wörterbuch. 4. muutmata tr. teisest Jakob Hurda redigeeritud väljaandest (1893). Tallinn: Valgus, 1973. — **VÕS 1953.** Väike õigekeelsuse sõnaraamat. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953. — **ÕS 1918.** Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. E.K.S. Keeletoimekonna toimetused № 5. Tallinnas, 1918. K.-Ü. "Rahwaülikooli" kirjastus. [Faksiimile: ÕSi lätted. Õigekeelsussõnaraamatud läbi sajandi. Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat 1918. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2007].